

A comparative study of the concept of love, solitude and unity of existence in the eyes of Molavi and Eckhart

Maryam Afshartehrani*, Ali Asghar Halabi**

Ahmad Khayali Khatibi***

Abstract

The current research was conducted with the aim of comparative analysis of the concepts of "love-seclusion and unity of existence" in Rumi's Masnavi and Eckhart's Paris questions. This descriptive and analytical research was conducted using library sources and showed that Rumi and Eckhart consider the unity of existence as the basis and foundation of mysticism. Also, love is very important for Maulvi, although Eckhart considers love to be very important, but he praises the position of piety (solitude, seclusion, isolation) more than love.

Keywords: unity of being, love, isolation, Molvi, Eckhart.

Introduction

Rumi's Masnavi is one of the most wonderful literary works of Iran and the world and has always been criticized and analyzed throughout history, but Eckhart's Parisian questions are less known in Iran. Both Maulana and Meister Eckhart are among the most prominent mystical representatives of their religion, and the title "Maulvi" for Jalaluddin Muhammad Balkhi and "Meister" for Eckhart means mentor and sheikh in

* Ph.D. Candidate of Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, maryam.afshartehrani@Yahoo.com

** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author), Ali.Halabi@iauctb.ac.ir

*** Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, ahmadkhatibi840@yahoo.com

Date received: 10/09/2024, Date of acceptance: 21/12/2024

Christian mysticism, this is the confirmation of this issue. These two famous mystics, who were almost the same age but had different cultural and religious environments, and based on their worldview, they were looking for the knowledge of existence and existence, and they turned to something sacred and divine, and they share a common cultural and religious infrastructure. And there are common features and very close sympathies between them. Their main concern, as reflected in their teachings, was to pay attention to the pain and suffering of humanity and how to get rid of pain and suffering, and the audience was all of humanity. For this reason, the trans-historical and trans-religious view of these two thinkers is of high value. The breadth of spiritual and mystical teachings that these two mystics offered to humanity has brought many admirers to their destination. Therefore, the present study aims to compare the attitude of Rumi and Eckhart regarding the three important mystical keywords (love-solitude-unity of existence).

The statistical population and sample size of the works of interest in this research (Molvi's work and Eckhart's work) are as follows:

The full text of the six books of Mawlawi's Masnavi based on the corrected version of Reynolds Nicholson and the full text of the Parisian questions by Meisterhardt, which of course was originally in German and in this research, the translated version in English was used: "MASTER ECKHART, PARISIAN QUESTIONS AND PROLOGUES, Translated with an Introduction and Notes: bY ARMAND A. MAURER, C.S.B. PONTIFICAL INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES TORONTO, CANAD"

Materials & Methods

The method of this research is descriptive-analytical and using library sources, and in fact, it is related to research units such as words, sentences, verses, or interpretations and the like, and these items are considered as "data". they become First, he carefully studied the data and after processing and defining the scope of the work and analyzing the content, he found the commonalities and differences of the findings about the three concepts of unity, love, solitude in the spiritual Masnawi and Parisian questions. The data is interpreted.

Discussion & result

According to the conducted studies, it can be said: the functions that Molavi listed for "love" are far more than those estimated by Eckhart. The centrality of Masnavi is love.

In Masnavi, Rumi talks more about the lover and discusses love as a passionate force, and sometimes in Rumi's thinking, love is like God. Its first story "The Story of a King Falling in Love with a Concubine" begins with love, and the last one, "The Three Princes and the Castle of Zat al-Soor" also ends with love, and both of them contain heavenly aspects. and the earthly aspects. He considers himself unable and shy to describe and express love. Like other mystics, Eckhart considers "love" to be very important, but he praises the status of devotion (seclusion, isolation, isolation) more than love.

Also, it seems that both of them pay a lot of attention to the mystical concept of "seclusion" and the generalities are the same for both of them, that is, they both believe that cutting from creation is a way to reach God, but they differ from each other in details. Maulana considers seclusion and solitude to be very necessary for self-improvement and self-cultivation, and in several anecdotes he has confirmed this issue, but he also pays attention to the hadith "La Rehbaniyeh fi-Islam" and in several anecdotes the importance of "conversation" It has been paid. If Eckhart considers isolation to be equivalent to the poverty of the soul, which is one of the characteristics of the death of attributes, he considers freedom from oneself to be unity with God.

Conclusion

According to the multiplicity of semantic sharing and the connection between the three concepts of unity, love and solitude, we can draw the following conclusion: the way to reach the unity of existence, which is a general concept in mysticism, is love for God, and this love comes in various ways. It turns out that one of the most important of them is isolation. It is very clear that in order to reach God, a mystic must pay special attention to these three concepts and concepts that have a similar meaning in order to be able to pass the levels of excellence.

Bibliography

- Ahmadtoubi, Mazahar (2016), "Separation: the path of the soul's return to reunification with the divine essence according to Meister Eckhart", Religions and Irfan, 50th year, number 2, pp. 179-200 [in Persian]
- Eckhart, Meister (1388), "Teachings of Meister Eckhart about the beginning and end of man", translated by Ronald Peach, Javidan Khard, Volume 6, Number 3, pp.53-83[in Persian]
- Bahrani, Ashkan; Kakai, Qasim (2010), Mirrors of Nothingness; Negative theology in the works of Maulana and Meister Eckhart, Tehran, Alam. [in Persian]

- Zamani, Karim (1383), *love minaret; Thematic explanation of the Masnavi of Mawani, Maulana Jalaluddin Mohammad Balkhi*", second edition, Tehran, publishing house[.in Persian]
- Turan, Emdad (1389), "Interruption to Annihilation in Eckhart's Thought", *Seven Heavens*, 12th Volume, 46th Number, pp. 7-34 [in Persian]
- Khudadadi, Mohammad; Kahdooi, Mohammad Kazem (2012), "Manifesting the theory of unity of existence in the poems of Oman Samani with a look at the opinions of Shams Tabrizi and Molvi", *Esfani Studies*, No. 16, pp. 107-138 [in Persian]
- Radfar, Abulqasem; Paknahad, Mohammad (2012), "The lexical structural unity of homonymous sentences is one of the musical syntactic patterns in the Masnavi", *Kohnama Adab Parsi*, No. 2, pp. 47-67 [in Persian]
- Zandi, Hatem (2012), "Investigation of fictional elements in the animal stories of the Masnavi Maulavi" *Kahunnameh Adab Parsi*, first issue, pp. 29-52 [in Persian]
- Elmi, Gurban-Bababiglou, Fatemeh (2014), "Religion from the viewpoint of Molavi and Eckhart", *Islamic mysticism*, 12th year, number 46, pp. 78-100 [in Persian]
- Sadeghi, Masoumeh (2017), "The Unity and Plurality of Religions with a Mystical Approach in Mawlawi's Masnavi", *Islamic Mysticism*, Year 14, Number 56, pp.341-326 [in Persian]
- Ziayi, Anwar (2009), "Confrontation between reason and love in Rumi's Masnavi and Hadiqa Sana'i", *Literary Thought*, second cycle, fourth issue, pp.119-140 [in Persian]
- Kakai, Qasim (1380), "Oneness of Existence: Experience, Interpretation, Allegory", *Religious Thought*, 2nd Term, 4th Issue, pp.79-112 [in Persian]
- Kakai, Qasim (1386), "Non-existence and its function in theological discussions in the eyes of Rumi and Meister Eckhart", *Nama Hikmat*, Year 5, Number 2, pp.39-66 [in Persian]
- Kakai, Qasim; Bahrani, Ashkan (1388/A), "Examining and criticizing the dialectic of transcendence and solution from the perspective of Rumi and Meister Eckhart", *Philosophy of Religion*, pp. 5-28 [in Persian]
- Kakai, Qasim; Bahrani, Ashkan (1388/2), "The identity of self and divinity from the point of view of Rumi and Eckhart", *Qobsat*, 14th volume, number 54, pp. 129-158 [in Persian]
- Kakai, Qasim - Bahrani, Ashkan (2018), "The Annihilation of Attributes from the Viewpoint of Rumi and Meister Eckhart", *Essays in Philosophy and Kalam*, pp. 147-176 [in Persian]
- Kakaei, Qasim (2011), *Unity of existence according to the narration of Ibn Arabi and Meister Eckhart*, Ch 5, Tehran: Hermes. [in Persian]
- Kiaei, Fatemeh (2014), "Disregarding religious orders and rites: an accusation against Meisterhardt", *Religious Researches*, 3rd year, 5th issue, pp. 49-77 [in Persian]
- Mosaheb, Gholamhossein (2011), *Mosaheb Persian Encyclopedia* (3 volumes), first volume, 17th edition, Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Molavi, Jalaluddin Mohammad (1389), *Kalyat Shams*, corrected by Badi-ul-Zaman Forozanfar, 5th chapter, Tehran: Amir Kabir. [in Persian]
- Molavi, Jalaluddin Mohammad (1376), *Masnavi Manavi*, corrected by Reynoldaline Nicholson, Tehran: Qaqnos. [in Persian]

167 Abstract

Meister Eckhart (1974), *parisian Questions and prologues* Trans, and intro. Armand A. Maurer (Toronto: pontifical Institute of mediaeval Studies.

Meister Eckhart (1994), *Selected Writings*, Selected and Translated by Oliver Davies, England, the Penguin Grou «Meister Eckharts Lehre vom Ursprung und Ziel des Menschen»

Nazari, Mah (2016), "Explaining the Unity of Allegorical Techniques in the Divine Masnavi", Educational and Lyrical Researches of Persian Language and Literature, serial number: 3M, pp.151-168 [in Persian]

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود در نگاه مولوی و اکهارت^۱

مریم افشارطهرانی*

علی اصغر حلبی**، احمد خیالی خطیبی***

چکیده

وحدت وجود، اساس و بنیان همه مکاتب عرفانی است. عارف در برابر عظمت خداوند، خود را هیچ پنداشته و «نیستی» از منظر عارفان به الهیات تنزیهی توجه دارد. «هستی» از آن خداست و همه پدیده‌ها، تجلی او است. کمال هستی خدا موجب «عشق» به ظهور و تجلی می‌گردد و انسان اگر به خدا معرفت پیدا کند به او «عشق» می‌ورزد. عشق به خدا از راه‌های گوناگونی کسب می‌شود که یکی از آنها عزلت است. مولانا و اکهارت از دو دین مختلف با ریشه مشترک و هر دو در حوزه عرفان صاحب‌نظرند. وجود این مفاهیم عرفانی از تشابهات بی‌شمار فکری مولانا و اکهارت است که در دو اثر مثنوی و سؤالات پارسی به چشم می‌خورند. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته؛ ابتدا اصطلاحات عرفانی وحدت وجود، عشق و عزلت را در مثنوی مولوی و سؤالات پارسی دریافته و سپس به بررسی، تطبیق، بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های میان آنها از منظر مولانا و اکهارت پرداخته و مشخص شد هر دوی ایشان وحدت وجود را اساس و زیربنای عرفان می‌دانند. برای مولوی عشق بسیار پراهمیت است، گرچه اکهارت عشق را بسیار مهم می‌داند ولی مقام وارستگی (عزلت، انقطاع، تبطل) را بیش‌تر از عشق می‌ستاید.

* دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،
maryam.afshartehrani@yahoo.com

** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
Ali.Halabi@iauctb.ac.ir

*** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،
ahmadkhatibi840@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۱

کلیدواژه‌ها: وحدت وجود، عشق، عزلت، مولوی، اکهارت.

۱. مقدمه

یکی از شگرف‌ترین آثار ادبی ایران و جهان، مثنوی مولاناست. این اثر در گستره تاریخ همواره مورد نقد و تحلیل واقع شده و چشم‌ها و گوش‌ها را به سوی خود کشانده» (رادفر، پاک‌نهاد ۱۳۹۲: ۶۸) اما سوالات پارسی اکهارت در ایران کمتر شناخته شده است. مولانا و مایستر اکهارت هر دو از برجسته‌ترین نمایندگان عرفانی دین خود هستند تا جایی که لقب «مولوی» برای جلال‌الدین محمد بلخی و «مایستر» برای اکهارت به معنی مرشد و شیخ در عرفان مسیحی تأیید این مسئله است. دو عارف نامور که تقریباً هم‌عصر بوده اما محیط‌های فرهنگی و مذهبی خاص و متفاوتی داشته‌اند. هر دوی ایشان در بنای جهان‌بینی خود به دنبال معرفت هستی و وجود بوده و به امری قدسی و الهی روی آوردند و در یک زیرساخت فرهنگی و مذهبی عام شریک هستند و وجوه مشترک و هم‌دلی‌های بسیار نزدیکی بین آن‌ها وجود دارد. دغدغه اصلی آن‌ها آن‌چنان که در تعالیم ایشان منعکس شده، توجه به درد و رنج بشریت و چگونگی رها شدن از آلام و رنج‌ها بوده و مخاطب آن تمام بشریت بوده است. به همین جهت نگاه فرا تاریخی و فرا دینی به این دو متفکر از ارزش بالایی برخوردار است. وسعت تعالیم معنوی و عرفانی که این دو عارف به بشریت عرضه نمودند، شیفتگان بسیاری را به سر منزل مقصود رسانده است.

جامعه آماری و حجم نمونه آثار مورد توجه در این پژوهش (اثر مولوی و اثر اکهارت) نیز به این شرح است:

متن کامل شش دفتر مثنوی معنوی مولوی بر اساس نسخه تصحیح شده رینولد نیکلسون و متن کامل سوالات پارسی از مایستر اکهارت که البته اصل کتاب به زبان آلمانی بوده و در این پژوهش از نسخه ترجمه شده به زبان انگلیسی استفاده شده است:

MASTER ECKHART, PARISIAN QUESTIONS AND PROLOGUES, Translated with an Introduction and Notes: bY ARMAND A. MAURER, C.S.B. PONTIFICAL INSTITUTE OF MEDIAEVAL STUDIES TORONTO, CANAD

۱.۱ بیان مسئله

اگر چه هر کدام از این دو عارف در سنت دینی جداگانه‌ای زندگی و تعالیم خود را به پیروانشان عرضه کرده‌اند و گاهی هم تعلیمات آن‌ها (مانند وقتی که وارد تفسیر آیات کتاب

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۷۱

مقدس خود شده‌اند) رنگ سنت دینی‌شان را به خود گرفته اما هر دو به حقیقتی ورای رنگ و بوی خاص سنت دینی، به معنای خاص آن باور عمیق داشته‌اند. به همین دلیل تعالیم آن‌ها جهان‌شمول و فرا دینی بوده و نیازمند مطالعات بیش از پیش است.

۲.۱ ضرورت، اهمیت و هدف

این پژوهش سعی دارد با توجه به دو اثر از این دو عارف گرانمایه «مثنوی معنوی» مولانا و «سؤالات پارسی» اکهارت سه مفهوم عمیق و مهم عرفانی «وحدت وجود»، «عشق» و «عزلت» را مورد بررسی قرار دهد. با توجه به مطالعاتی که تاکنون انجام شده، دریافته‌ام که اساس و بنیان همه مکاتب عرفانی را «وحدت وجود» تشکیل می‌دهد و در بیان و تفهیم این مبحث سخن‌ها گفته‌اند و دارای نکات دقیق، ظریف و عمیق بسیاری است اما به طور کلی باید گفت که عارف در برابر عظمت خدا، خود را هیچ می‌پندارد، مقصود چنین است که هستی در ذات خدا منحصر است و فراتر از خدا هرچه هست، تنها نمود و تجلی او است. یعنی خداوند، هستی محض است. با توجه به همین تعریف می‌توان گفت که شدت و کمال هستی او موجب «عشق» به ظهور و تجلی می‌گردد و انسان اگر به خدا معرفت پیدا کند به او «عشق» می‌ورزد. مفهوم «عزلت» یا گوشه‌گیری، ترک صحبت، خلوت، انقطاع و انزوا است که با کناره‌گیری از آدمیان و کنج خلوت گزیدن می‌توان همیشه به یاد معشوق ازلی و ابدی بود البته در کتاب‌های گوناگون عرفانی، تعاریف بسیاری درباره عزلت دیده می‌شود و همگی بر این باورند که بریدن از خلائق راهی برای رسیدن به خداست.

۳.۱ پرسش‌های پژوهش

پرسش اصلی این پژوهش مربوط به نکات اشتراک و افتراق است و ما به دنبال پاسخ مناسبی برای این پرسش هستیم که آیا مولوی و اکهارت درباره وحدت وجود، عشق و عزلت در مثنوی معنوی و سؤالات پارسی اشتراکات و یا تفاوت‌هایی دارند؟ دیدگاه مولانا و اکهارت درباره وحدت وجود چیست؟ دیدگاه مولانا و اکهارت درباره عشق چیست؟ همچنین دیدگاه مولانا و اکهارت درباره عزلت چیست؟ از آنجا که مولوی و اکهارت در مورد وحدت وجود، عشق و عزلت نظریه‌هایی دارند تطبیق آن‌ها با هم می‌تواند پاسخ مناسبی برای سؤالات ما دربرداشته باشد.

۴.۱ پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های ارزشمندی در ارتباط با آموزه‌های عرفانی مولوی و اکهارت و مبانی نظری این تحقیق انجام پذیرفته از جمله قاسم کاکایی در کتاب «وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت»، به بررسی و مقایسه اندیشه‌های عرفانی ابن عربی و اکهارت می‌پردازد. اگر چه این اثر در مورد مولانا و اکهارت نیست اما از این جهت که نخستین اثر و بلکه در حال حاضر تنها اثر فارسی است که اکهارت را به ایرانیان فارسی زبان معرفی کرده، از اهمیت والایی برخوردار است. همچنین کتاب «آینه‌های نیستی: الهیات سلبی در آثار مولانا و مایستر اکهارت» به قلم اشکان بحرانی، اولین اثر مقایسه‌ای در مورد الهیات سلبی مولانا و مایستر اکهارت است. فرهمند رویین تن و احسان زین الدینی در مقاله‌ای با عنوان «همگون اندیشی‌های حافظ و اکهارت تله با توجه به نظریه تجربه اوج» به بررسی محتوای آثار حافظ و اکهارت از منظر تجربه اوج پرداخته و نشان می‌دهند که حافظ و اکهارت در نقش دو اندیشه‌ورز بشر دوست، به درجاتی از روشن‌بینی و خودآگاهی نایل شده‌اند. مرضیه کسرائی‌فر و هادی وکیلی نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «حال سرمدی از نظرگاه مایستر اکهارت و اکهارت تولی» به مقایسه نظر و دیدگاه ماسیتر و اکهارت در مورد حال سرمدی پرداخته و متوجه وجود شباهت‌های بی‌شمار و تفاوت‌های اندکی بین این دو دیدگاه شدند. در این مقاله شباهت‌ها عمدتاً در توصیف سرمدی از عمل خلقت، انواع اتحاد با امر فراطبیعی و زندگی در سرمدیت نمایان است. همچنین فاطمه کیایی در مقاله‌ای به عنوان «بررسی تطبیقی اتهام فنا علیه عین‌القضات همدانی و مایستر اکهارت» به بررسی اتحاد با خداوند به عنوان یکی از اتهامات عین‌القضات همدانی و اکهارت می‌پردازد. در این مقاله اشاره می‌شود که مخالفان، قاضی را به واسطه اعتقاد به فنا مدعی نبوت دانستند و بسیاری از باورهای اکهارت از قبیل تصویر الهی موجود در نفس، ویژگی نامخلوق نفس، ولادت پسر، این همانی انسان کامل با پسر و اتحاد با پدر، مقدمه یا نتیجه فنا هستند و از سوی پاپ بدعت‌آمیز خوانده شدند. پژوهش پیش رو از منظر اینکه تطبیق میان اندیشه‌های مولوی و اکهارت درباره مفاهیم وحدت وجود، عشق و عزلت در مثنوی و سؤالات پارسی است نوآوری دارد.

۵.۱ روش پژوهش و چارچوب نظری

روش تحقیق این پژوهش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و در واقع با واحدهای پژوهشی مانند کلام، جمله، بیت و یا تعابیر و نظایر آن ارتباط دارد و این موارد در

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۷۳

حکم «داده‌ها» محسوب می‌شوند. ابتدا داده‌ها را به دقت مطالعه نموده و پس از پردازش و مشخص شدن محدوده کار و تحلیل محتوا، وجوه اشتراک و افتراق یافته‌ها را درباره سه مفهوم وحدت وجود، عشق، عزلت در مثنوی معنوی و سؤالات پاریسی یافته و به تفسیر داده‌ها پرداخته می‌شود.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۱.۲ شباهت‌ها

۱.۱.۲ نبودن تفکیک بین زندگی روحانی و زندگی روزمره

مولوی در اثر سترگ خود که «به مثابه ظرف اندیشه عرفانی اوست» (زندگی ۱۳۹۲: ۳۰). آورده: انسان‌ها را به هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، محبت و عطف و برابری و مساوات دعوت می‌کند و با آوردن تمثیل‌ها و حکایات فراوان افکار و اندیشه‌های خود را به روشنی بیان می‌کند. او اصل هستی را مبتنی وحدت می‌داند و ظهور کثرات را جنبه اعتباری و نمودی آن به‌شمار می‌آورد. این عارف بزرگ راه جلوگیری از تفرقه و جدایی را در تمسک جستن به ریسمان الهی و دوری از تکبر و خودخواهی می‌داند. (صادقی ۱۳۹۷: ۳۴۰).

در کتاب اسرار [مکاشفات یوحنا] آمده که «خداوند ما به مردم گفته است: اینک بر در می‌ایستم و می‌گویم: اگر کسی ندای مرا بشنود و در بگشاید، نزد او درخواهم آمد تا شام تناول کنم. من نزدیک او خواهم بود و او نزدیک من» (مکاشفات، باب ۳ آیه ۲۰). «شما نیازی ندارید که او را اینجا یا آنجا بجوید چرا که او بر در قلب شماست... او هزار بار بیش‌تر به شما میل می‌کند تا شما به او» (Eckhart 1994: 277).

۲.۱.۲ داشتن شطحیات

شطحیات (=پارادوکس‌های) عرفا صریحا تناقض منطقی هستند و «چندان تعبیرات درست و سنجیده‌ای نمی‌توان درباره آن‌ها ارائه کرد که بتواند فرضیه مقبولی برای توضیح و توجیه این موارد باشد» (کاکایی ۱۳۹۱: ۴۲۶). مولانا در مثنوی به شطحیاتی اشاره می‌نماید. در دفتر اول برای توصیف ویژگی‌های خود یا نوع بشریت چنین تناقضی را به‌کاربرده است:

من چو لب گویم لب دریا بود	من چو لا گویم مراد الا بود
من ز شیرینی نشستم رو ترش	من ز بسیاری گفتارم خمش

تا که شیرینی ما از دو جهان در حجاب رو ترش باشد نهان

(دفتر اول: ۱۷۶۱)

نظر وی درباره پر شدن ظرف وجودی انسان از آب حیات با خالی شدن از تعلقات دنیوی نیز چنین است:

سجده نتوان کرد بر آب حیات تا نیابی زین تن خاکی نجات

(دفتر دوم: ۷۱۴)

در جایی دیگر، بر این باور است که مرگ انسان همان زندگی اوست:

آزمودم مرگ من در زندگی است چون هم زین زندگی، پابندی است
أَقْتُلُونِي أَقْتُلُونِي يَا ثِقَاتُ إِنَّ فِي قَتْلِي حَيَاتًا فِي حَيَاتِ

(دفتر سوم: ۳۸۳۹)

و یا

مردن تن زین ریاضت زندگی است رنج این تن روح را پابندی است
مرده است از خود، شده زنده به رب زان بود اسرار حقیقش در دو لب

(دفتر سوم: ۳۳۶۵)

در جایی دیگر درباره محو شدن «من» و در عین حال برجا ماندن «من» چنین سروده:

آب کوزه چون در آب جو شود محو گردد در وی و جو او شود
وصف او فانی شد و ذاتش بقا زین سپس نه کم شود نه بد لقا

(دفتر سوم: ۳۸۴۸)

درباره نفی و اثبات یک پدیده که در عین حال دارای رویکردهایی متفاوت است می‌گوید:

نفی آن یک چیز و اثباتش رواست چون جهت شد مختلف نسبت دو تاست
ما رمیت إذ رمیت از نسبت است نفی و اثباتست و هردو مثبت است
آن تو افکندی چو بردست تو بود تو نه افکندی که قوت حق نمود
مشت مشت تویت و افکندن ز ماست این دو نسبت نفی و اثباتش رواست

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۷۵

هم به نسبت گیر این مفتوح را که بلدانی و نلدانی نوح را

(دفتر سوم: ۳۶۶۸)

مثال متناقض «نور» برای دو اصلاح عرفانی فنا و بقا در دفتر سوم مثنوی به این صورت مطرح شده:

چون زبان شمع پیش آفتاب نیست باشد هست باشد در حساب
هستت باشد ذات او تا تو اگر برنهی پنبه بسوزد زان شرر
نیست باشد روشنی ندهد تو را کرده باشد آفتاب او را فنا

(دفتر سوم: ۳۶۷۳)

گاهی مولانا علم را مانعی در راه رسیدن به حق می‌داند:

ای بسا علم و ذکاوت و فطن گشته ره رو را چو غول و ره زن

(دفتر ششم: ۲۳۶۹)

اکهارت علی‌رغم این که کم‌تر ادعای شهود و جذبۀ دارد لیکن کلمات شطح‌گونه بسیاری از او می‌توان یافت که در آنها نه تنها خود را با عیسی^(ع) یکی می‌داند بلکه بین خود و خدا نیز تفاوتی نمی‌بیند. نمونه‌هایی از عقاید او در این زمینه را در ادامه می‌خوانیم:

۱. خدا همان است که من هستم.

۲. در اوج فنا من فوق همه مخلوقاتم.

۳. نه خالقم و نه مخلوق [بلکه بالاتر] همان ذاتی هستم که همیشه بوده‌ام و همواره خواهم بود ... در آن‌جا چنان غنایی می‌یابم که خدا با همه خدایی‌اش و با همه افعال الوهی‌اش نمی‌تواند مرا کفایت کند.

۴. در آن‌جا درمی‌یابم که من و خدا یکی هستیم.

۵. در آن‌جا من همان ذاتی هستم که بودم، نه کم می‌شوم و نه زیاد، زیرا در آن‌جا من علت لایتغیری هستم که جنباننده همه چیز است.

۶. وقتی پرده برافتاد دریافتم که خدا و من یگانه‌ایم ... من همان محرک بلا تحرکم که جنباننده هر چیز است.

۷. با تولد من همه چیز متولد شد، من علت خودم و همه اشیا بودم.
۸. اگر اراده کرده بودم نه خود به وجود می‌آمدم و نه هیچ چیز دیگر.
۹. اگر من نبودم خدا هم نبود، این که خدا خداست ناشی از این است که من علتم، اگر من نبودم خدا خدا نبود.
۱۰. در وحدت، روح‌القدس همه وجود، فعل و مقدرات خویش را از من دریافت می‌کند هم‌چنان‌که از خدا، چرا که من در خدا هستم. اگر روح‌القدس از من دریافت نکند از خدا هم دریافت نخواهد کرد، خدا هیچ راهی برای حذف من ندارد.
۱۱. پدر، پسر خویش را بی‌وقفه در من به دنیا می‌آورد بلکه بالاتر، مرا به عنوان پسر خود، پسری که همتای خودش است، متولد می‌سازد. در واقع، من معتقدم که مرا نه تنها به عنوان پسر خودش بلکه به عنوان خویشتن خویش و خودش را به عنوان من متولد می‌سازد، مرا عین ذات و عین وجود خویش به دنیا می‌آورد.
۱۲. کسی که لطف (grace) را واجد باشد و پسر خدا باشد، بر خود خدا و بر کارهای او فائق و حاکم است.

[بنابراین] اکهارت هم‌چون مولانا، گاه «خصوصاً در خطابه‌های آلمانی، مطالبی ضد و نقیض بر زبان می‌راند. مثلاً در موعظه‌ای خدا را عشق می‌داند و نه معرفت و در موعظه‌ای دیگر، به عکس، خدا را معرفت می‌داند و نه عشق» (بحرانی ۱۳۸۹: ۱۹). البته هر دو برای این کار دلایلی دارند و در اغلب موارد آگاهانه این شطحیات را به رشته کلام و تحریر در آورده‌اند.

۳.۱.۲ ارتباط اتحاد و عشق

مولوی در چندین حکایت به بیان این موضوع می‌پردازد که جان عاشق و معشوق یکی است و تفاوتی ندارند: حکایات «آن کس که در یاری بکوفت»، «صیاد و مرغ»، «تشنه و آب»، «مجنون و فصاد» و به این نکات اشاره دارند:

می‌شود صیاد مرغان را شکار	تا کند ناگاه ایشان را شکار
دلبران را دل اسیر یی‌دلان	جمله معشوقان شکار عاشقان
هر که عاشق دیدی‌اش معشوق دان	کو به نسبت هست هم این و هم آن

(دفتر اول ۱۷۴۰-۱۷۳۸)

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۷۷

«فرض کنید مرغی، اُشتری را به خانه‌اش دعوت کند. وقتی اُستر بخواهد بدان لانه درآید چه رخ می‌دهد؟ مرغ و لانه‌ای نمی‌ماند! همین‌طور وقتی معشوق حقیقی درآید، مین عاشق محوشود» (زمانی ۱۳۸۳: ۴۴۰).

مرغِ خانه اُشتری را بی‌خرد	رسمِ مهمانش به خانه می‌برد
چون به خانه مرغ اُستر پا نهاد	خانه ویران گشت و سقف اندر فتاد
خانه مرغ است هوش و عقلِ ما	هوشِ صالح، طالبِ ناقة خدا

(دفتر سوم ۴۶۶۸-۴۶۶۷)

در این ابیات نیز از اتحاد سخن به میان آمده است:

گر دو عالم پُر شود سرمست	یار جمله یک باشند و آن، یک نیست خوار
این ز بسیاری نیابد خواری ای	خوار که بود؟ تن پرستی ناری ای

(دفتر ششم ۶۳۳-۶۳۲)

نظر اکهارت چنین است:

گزاره‌ای که هر موجودی بلافاصله تمام وجود خود، تمام وحدت، حقیقت و خوبی آن را از خود خدا نگه می‌دارد، هم‌چنین می‌تواند به شرح زیر توضیح داده شود: هیچ موجود، یا حالت یا اختلاف وجودی نمی‌تواند خود خواسته یا فاقد وجود باشد. اگر چیزی خواستار یا فاقد وجود باشد، وجود نخواهد داشت و هیچ نخواهد بود. حالا خدا وجود است و همین امر را باید در مورد وحدت نیز گفت: آن‌چه خواستن یا فقدان وحدت است یکی نیست یا چیزی را ایجاد نمی‌کند که یکی باشد و نه می‌تواند حالت یا اختلاف وحدت باشد، یک استدلال به همان اندازه معتبر می‌تواند به همین نتیجه در مورد درست و خوب منجر گردد. (Eckhart, 1974, p99).

مولانا و اکهارت به این اصل پایبند هستند که اتحاد با خدا بر اثر عشق ورزیدن به او حاصل می‌شود. «عالم تجربه‌های معنوی، انسان را به عرصه اتحاد با امور تجربه‌شده می‌کشاند. از عالی‌ترین این تجربه‌ها که به تجربه اتحادی منتهی می‌شود، تجربه عشقی است، زیرا سخن از وحدت و اتحاد در عشق، تازه نیست» (نظری ۱۳۹۵: ۱۵۹).

تا ز زهر و از شکر درگذری کی ز وحدت وز یکی بویی بری

(دفتر اول: ۴۹۸)

آنجا که عارف دینی از اتحاد و یا وحدت با خدا دم می‌زند، سخنش را این‌گونه توجیه می‌کنند که مرادش از اتحاد این است که «از راه عشق به خدا در حالت جذبه، به او قرب و شباهت پیدامی‌کند نه آنکه مانند عارف غیر دینی مدعی باشد که در فنای از خویشتن و با از بین رفتن نفس به وحدت با خدا نائل می‌آید» (کاکایی ۱۳۹۱: ۵۹۵).

اکهارت در باب چگونگی یکی شدن یا یکی بودن با خدا، به کمک نقل قولی از آگوستین می‌گوید:

قدیس آگوستین می‌گوید: نفس شبیه چیزی می‌شود که بدان عشق می‌ورزد. اگر به اشیای خاکی عشق بورزد، آنگاه خاکی می‌شود. ممکن است پیرسیم اگر به خدا عشق بورزد آیا خدا می‌شود؟ اگر چنان بگویم چه بسا برای کسانی که فهم بسیار محدودی دارند، باور نکردنی باشد، اما آگوستین می‌گوید: «من چنین نمی‌گویم اما شما را به کتاب مقدس ارجاع می‌دهم آن‌جا که می‌خوانیم: گفته‌ام که شما خدایانید. (مزامیر باب ۸۲ آیه ۶).

هر که اندک سرمایه‌ای از آن‌چه گفتم داشته‌باشد... حرف مرا به خوبی خواهد فهمید» (کاکایی، بحرانی، ۱۳۸۸: ۱۳۲).

همه این پارادوکس‌ها اسراری است که عارف نه با وجود بلکه با فنای خویش مبین آن است» (کاکایی ۱۳۸۶: ۵۲).

۴.۱.۲ بازگشت روح انسان به اصل خویش

در سنت ادیان ابراهیمی، آثار عارفان را با رویکردهای الهیاتی گوناگونی بررسی می‌توان کرد. «یکی از مهمترین و پرونق‌ترین رویکردهای الهیاتی در الهیات جدید، رویکرد سلبی (Apopgatic Approach) است» (کاکایی، بحرانی ۱۳۸۸/الف: ۵). مهم‌ترین موضوع «نی‌نامه» مولانا یا همان هجده بیت آغازین دفتر اول مثنوی، عشق است. مولانا به تمثیل زیبا و رازناکی میان انسان و نای دست‌یافته تا شباهت‌های انسان غریب افتاده از معشوق حقیقی را در این دنیای مادی آشکار سازد، معشوقی که در «نیستان» منزل دارد و همان‌جا که دیار نیستی و بی‌رنگی است.

مولانا در مثنوی، تعلیم «نیستی» یا همان «وارستگی» را با «نی» آغاز می‌کند، «نی» سفرنامه روح انسانی در بازگشت به مبدأ است.

اصل و قاعده اساسی تفکر اکهارت عبارت از خارج شدن همه چیزها از خدا و بازگشتن همه آن‌ها به اوست. به عقیده مایستر، ما پیش از خلقت در احدیت وجود داشته‌ایم، وجودی

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۷۹

صرف، بسیط و تغییرناپذیر که بین آن و او هیچ تمایزی وجود نداشت. ما بی‌هیچ دلیلی از او خارج شده و آن وجود صرف، بسیط و تغییرناپذیر خود را از دست داده و از او متمایز و جدا گشته‌ایم. از آن‌جا که هر چیزی به جایی بازمی‌گردد که از آن‌جا آمده است، ما باید به خداوند بازگردیم که از او آمده‌ایم و خداوند هم ما را به این امر دعوت کرده است. (احمدتوبی ۱۳۹۶: ۱۸۰).

تداعی این بیت است: هر کسی کاو دور ماند از اصل خویش / باز جوید روزگار وصل خویش. «این نیستی مرکبی است که به سوی هستی مطلق می‌کشاند» (کاکایی ۱۳۸۶: ۴۲).

خوش بُراقی گشت خنگِ نیستی سوی هستی آردت گر نیستی

(دفتر چهارم، ۴۵۵۵)

«یعنی همین «نیستی در هستی» و فنا فی‌الله آیین و دین مولاناست و وی را به «هستی در نیستی» و بقای بالله می‌رساند» (کاکایی ۱۳۸۶: ۴۲).

هالک آمد پیشِ وجهش هست و نیست هستی اندر نیستی خود طُرفه‌ای است

(دفتر سوم، ۴۶۶۲)

باید گفت:

الهیات سلبی یکی از مهم‌ترین و پررونق‌ترین شاخه‌های الهیات جدید است. این شاخه از الهیات جدید که سلبی‌گروی نیز خوانده شده است، واجد سه بُعد اصلی است: بُعد وجودشناختی، بُعد معرفت‌شناختی و بُعد زبان‌شناختی. از مهم‌ترین بن‌مایه‌های بُعد وجود شناختی «رابطه خدا و نفس» اشاره می‌توان کرد. از این رابطه در عالی‌ترین سطح و در حالت وحدت به «همانستی الوهیت [=ساحت ذات خدا] و نفس، تعبیر می‌شود (کاکایی، بحرانی ۱۳۸۸/ب: ۱۳۰).

۵.۱.۲ فقر و فنا

مولانا و اکهارت «به عنوان دو اندیشمند متدین به ادیان ابراهیمی و به عنوان دو متکلم مسلمان و مسیحی علاوه بر تجربه عرفانی «فنا» رویکردی کلامی نیز به بحث «نیستی» دارند هر چند کلام آن‌ها را می‌توان کلام عارفانه نامید» (کاکایی ۱۳۸۶: ۴۵). فقر در مفهوم عرفانی در آثار ایشان کاربرد فراوانی دارد. هم مولانا و هم اکهارت «فقر» عارفانه را که یکی از تعابیر

انسان‌شناسی سلبی و در واقع از ویژگی‌های فانی صفاتی است، باورداشته و در اغلب موارد «فقر» را همراه با «فنا» آورده‌اند.

هر دکانی راست سودایی دگر مثنوی دکان فقر است ای پسر

(دفتر ششم، ۱۵۲۵)

مسلماً مولانا که در حق مستغرق و فانی از خویش است از کسانی است که اکهارت به دنبال آن‌ها می‌گردد. این فنا و نیستی است که آن دو را به وحدت می‌رساند» (کاکایی ۱۳۸۶: ۶۴).

عاشقان اندر عدم خیمه زدند چون عدم یک‌رنگ و نفس واحدند

(دفتر دوم، ۳۰۲۴)

اکهارت نیز چنین می‌گوید: «کسی که می‌خواهد تعالیم مرا در باب فنا دریابد باید خود کاملاً فانی باشد... از خدا می‌طلبم که شما نیز به همان فقر و فنا برسید تا بتوانید تعلیمات مرا دریابید...» (کاکایی ۱۳۸۶: ۶۴). همچنین: «اگر می‌توانستید به قلب من معرفت پیدا کنید؛ آنچه را می‌گویم به‌خوبی درمی‌یافتید زیرا این خود حقیقت بلکه خود حق است که دارد سخن می‌گوید» (همان)

طبق نظریه وحدت وجود، عارف در آخرین مرحله از سیر خویش به سوی حقیقت غایی عالم که همان خداوند بلند مرتبه است، در حق فانی می‌شود و با خداوند به وحدت و یگانگی می‌رسد. این مرحله‌ای است که عرفا از آن با عنوان فناء فی الله یاد کرده و هر یک در آثار خویش به توضیح و تبیین آن پرداخته‌اند.

مولانا این معنی را در مثنوی خود به اشکال مختلفی به تصویر کشیده است، از جمله در اشعار زیر این معنا را این‌گونه بیان می‌کند.» (خدادادی و کهدویی، ۱۳۹۱: ۱۳۰).

چون فناش از فقر پیرایه شود	او محمدوار بی‌سایه شود
فقر فخری را فنا پیرایه شد	چون زیانه شمع او بی‌سایه شد
شمع شد جمله زبانه پا و سر	سایه را نبود به گرد او گذر
شمع چون در نار شد کُلی فنا	نه اثر بینی ز شمع و نه ضیا

(دفتر پنجم، ۶۷۹-۶۷۲)

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۸۱

اکهارت می‌گوید خودتان را تخلیه کنید تا این‌که پرشوید، سپس ادامه می‌دهد:
«هر چیزی که در صدد دریافت بوده و قابلیت دریافت را داشته باشد باید تخلیه شود. به این معنی که خود را از دریافت‌های پیشین خالی کنیم تا برای دریافت‌های جدید آماده شویم. اکهارت می‌گوید: «وقتی روح خالص‌تر، برهنه‌تر و فقیرتر می‌شود و کم‌تر از مخلوقات بهره می‌برد و خالی‌تر از کل چیزهای غیر خدایی می‌شود، خدا را با خلوص بیش‌تری دریافت می‌کند» (علمی و بابایگلو ۱۳۹۴: ۸۴)
و در جایی دیگر:

اگر غایت عرفان را تقرب و عروج الی‌الله بدانیم، فنا نهایت قرب و اوج این عروج است که در معراج پیامبر اسلام (ص) و مسیح (ع) تجلی یافته و این نقطه پیوندی است که دو عارف شرق و غرب در بازگشت به اصل و به روزگار وصل، یکدیگر را یافته و به هم می‌رسند... بدین‌سان مولانا و اکهارت در الهیات سلبی از نیستی به هستی و از لا اداری به رازدانی می‌رسند (بحرانی ۱۳۸۹: ۹-۸).

۶.۱.۲ وحدت وجود

در دیدگاه عرفانی، وجود یکی است و غیر از آن همه پدیده‌ها نمودی از آن وجود هستند:

ما عدم هابیم و هستی‌های ما تو وجود مطلق فانی‌ما

(دفتر اول، ۶۰۲)

«اکهارت پنج استدلال ارائه می‌دهد تا نشان دهد وجود خداست که همگی به یک آهنگ صدا و نت موسیقی توجه می‌کنند: خدا به سادگی خدا به عنوان سنتی شناخته شده نیست مگر این‌که با وجود یکسان باشد» (Eckhart, 1974:31) به اعتقاد اکهارت، «در آن وحدت ذات، تمام دوگانگی‌ها و تمایزها رخت بندد و ما در آن وحدت از «چیزی بودن» به «هیچ بودن» می‌رسیم» (کاکایی ۱۳۹۱: ۶۴۰). «من تأیید می‌کنم که وجود متعلق به کل است و فقط متعلق به کل است و چون کل یکی است، وجود نیز یکی است...» (Eckhart, 1974:72)

از تو ای بی‌نقش با چندین صُور هم مُشَبَّه هم مُوَحِّد خیره‌سر
گه مشبه را موحد می‌کنند گه موحد را صُور ره می‌زند

(دفتر دوم، ۵۸-۵۷)

اکهارت می‌گوید:

هیچ چیز به اندازه خدا و خلق این چنین همانند و ناهمانند نیستند. کدام دو چیز را در عالم می‌توان یافت که چون حق و خلق چنان ناهمانند و در عین حال همانند باشند که عدم تمایز آن‌ها همان تمایزشان باشد؟... حق و خلق با تمایز خود که عین عدم تمایز آن‌هاست، در بی‌شباهتی شبیه یکدیگرند. هرچه بیش‌تر غیر شبیه باشند، بیش‌تر شبیه‌اند (علمی، بابایگلو ۱۳۹۴: ۹۷).

ای تو در پیکار، خود را باخته	دیگران را تو ز خود نشناخته
تو به هر هورت که آیی نیستی	که منم این والله آن تو نیستی
یک زمان تنها بمانی تو ز خلق	در غم و اندیه مانی تا به خلق
این تو کی باشی که تو آن واحدی	که خوش و زیبا و سرمست خودی

(دفتر چهارم، ۸۰۶-۸۰۳)

تنها خدا در همه چیز ساری است و در عین ذات اشیاء حضور دارد... خدا در درونی‌ترین جزء هر شیء، و در تمام اشیاء هست... اگر خدا در همه اشیاء نمی‌بود طبیعت از فعالیت بازمی‌ایستاد و دیگر خواهش و تمنایی در کار نبود... خدا در درون همه چیز و در هر شیء متفردی تنزل می‌کند ولی هم‌چنان احد باقی می‌ماند خدا آن‌چنان که بی‌خبران خیال می‌کنند اشیاء را خارج از خود خلق نکرده است. هر چه خلق کرده است و یا انجام می‌دهد در خود خلق کرده و انجام می‌دهد. او خارج از خویش هیچ چیز انجام نمی‌دهد... و چیز دیگری را جز خود نمی‌بیند و به چیزی غیر از خود عشق نمی‌ورزد (کاکایی ۱۳۸۰: ۷۵)

موجود، همان‌طور که در علت خود موجود است، موجود نیست؛ زیرا هیچ چیز یک‌دست ماهیت واقعی یک علت را ندارد. نتیجه گرفته می‌شود که ماهیت وجود در سطح پایین‌تری از علت خود است، بنابراین «ماهیت بودن را در سطحی پایین‌تر می‌یابیم. به همین دلیل است که ما ماهیت بودن در خدا را نمی‌یابیم، زیرا همه چیز از او ناشی می‌شود» (Eckhart 1974:54)

۷.۱.۲ وصل، هدف از الهیات عرفانی

هدف از الهیات عرفانی «وصال» است یعنی «همان رویکردی که معروف به «وحدت عرفانی» است و این نهایت عرفان است که سالک می‌تواند بدون هیچ واسطه‌ای به ملاقات خدا نائل گردد. مفهوم وصال بر دو پایه استوار است:

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۸۳

اول تمایز میان وجود بسیط خدا و وجود خاص و محدود آفریدگان، این رکن یکی از مضامین کلیدی اندیشه اکهارت است. و دوم جدا افتادگی و فراق که مهم‌ترین مسئله مولاناست و آن را در این بیت نمایش می‌دهد:

جزو ز جزوی برید از تن تو درد کند جزو من از کل بیرد چون نبود درد مرا؟

(غزل شماره ۴۳)

این دو پایه را که زمینه ساز مضمون وصال در آثار این دو عارفاند «در جای جای کلیات شمس، فیه مافیه و نی‌نامه مولانا و در موعظه‌های آلمانی اکهارت می‌توان یافت» (بحرانی ۱۳۸۹: ۱۹۰).

۸.۱.۲ عشق و وحدت

عشق در کلام اغلب عرفا اعم از مسلمان و غیر مسلمان پدیده‌ای است که وجود انسان را با خدا پیوند می‌زند: «مولانا عشق را «صفت حق» و «لطیفه انسانیت» و «وسیله تصفیه باطن» می‌داند و گاهی نیز آن را «دیوانگی» می‌خواند» (همان: ۲۱۸) اکهارت نیز هم‌چون مولانا و عارفان خراسان تأکید می‌کند که عشق به خدا از عشق‌ورزی به انسان‌ها جدا نیست (همان: ۲۲۰).

۹.۱.۲ انسان متبتل

مولوی در اثر گدازش عشق، مقامات [انقطاع] تبتل را پله‌پله تا ملاقات خدا پشت سر نهاد. تمام تعلیم مولانا در باب سلوک روحانی است. خط سیر این سلوک، از تبتل تا فنا است.

از مقامات تبتل تا فنا پله پله (پایه‌پایه) تا ملاقات خدا

(دفتر سوم: ۴۲۳۴)

انسان متبتل اکهارت «که به عشق خداوند همه چیز از جمله امور مادی را رها کرده و خدای پدر در وجود او فعال است و او شیرینی وجودش را می‌چشد هرگز انجام دادن عمل الهی و خیر باطنی را دشوار نمی‌یابد» (کیایی ۱۳۹۴: ۶۷-۶۶).

۱۰.۱.۲ انقطاع تبتل، وارستگی

مولانا برای انقطاع «تبتل، وارستگی» اهمیت ویژه‌ای قائل است و از مهم‌ترین موارد برای طی طریق سالک می‌داند و اکهارت فضیلت انقطاع را عالی‌ترین فضیلت از میان همه فضائل می‌داند.

موضوع انقطاع را می‌توان در هر جا از آثار وی پیدا کرد. او این موضوع را یکی از چهار موضوع اصلی مواعظ خود معرفی می‌کند و این موضوع به‌طور جداگانه و عمیق در رساله کوتاه «در باب انقطاع» و نیز در موعظه ۵۲ که در آن از سه ویژگی انسان فقیر و منقطع سخن رفته، مورد بررسی قرار گرفته است (احمدتوبی ۱۳۹۶: ۱۸۵).

۱۱.۱.۲ وارستگی

وارستگی «در نزد اکهارت و مولوی عبارت است از عدم تعلق، حریت و ترک، حالتی که فرد کاملاً از خویش و همه چیز بیرون رفته و به اتحاد با خدا نایل می‌شود» (علمی و بابایی‌گلو ۱۳۹۴: ۷۷).

۱۲.۱.۲ ترک عقل جزوی

مولانا «ترک این علم و عقل جزوی و همراه شدن با عشق را مرادف با یک آزادگی، حریت، حیرانی و خلاص از قید و بند زیرکی می‌داند و آن را ابلهی می‌نامد» (کاکایی ۱۳۸۶: ۵۸).

داند او کاو نیک‌بخت و محرم است زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم است

(دفتر چهارم: ۱۴۰۲)

زیرکی بفروش و حیرانی بخر زیرکی ظن است و حیرانی نظر

(همان: ۱۴۰۷)

خویش ابله کن تبع می‌رو سپس رستگی زین ابلهی یابی و بس

(همان، ۱۴۱۹)

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۸۵

بنابر نظر اکهارت «هیچ کس نمی‌تواند خدا را ببیند مگر آنکه کور باشد و نمی‌تواند او را درک کند مگر آنکه غافل باشد و نمی‌تواند او را بفهمد مگر آن‌که جاهل باشد، یعنی عقل و ادراک و رؤیت باید از بین برود» (کاکایی ۱۳۹۱: ۲۵۷).

۱۳.۱.۲ وحدت حقیقی و تجلی

بر اساس مفهوم وحدت وجود، هر دو بر این باورند که عالم تجلی خداست و این تجلیات دارای مراتب و درجاتی هستند.

یک زمانی موج لطفش بال توست آتش قهرش دمی حمال توست
قهر او را ضد لطفش کم شمر اتحاد هر دو بین اندر اثر

(دفتر چهارم: ۵۴۵)

جهانی را که اکهارت می‌شناسند، «آینه خدا نماست که خدا در سراسر آن از اوج تا حضیض، ظهور و حضور دارد» (کاکایی ۱۳۸۰: ۷۴)
سخن از اشتراکات آموزه‌های مولانا و اکهارت فراوان است، در این مجال برخی از مهمترین آن‌ها آورده شده و این اشتراکات به شکل عام درباره نوع بافت فکری این دو بزرگوار است و تا حدودی فراتر از مثنوی و سؤالات پاریسی.

۲.۲ تفاوت‌ها

۱.۲.۲ برتری عشق از نظر مولانا

کارکردهایی که مولوی برای عشق برشمرده است به مراتب بیش‌تر از آن‌هایی است که اکهارت برآورد کرده است. محوریت مثنوی، عشق است. اولین داستان آن «حکایت عاشق شدن پادشاهی بر کنیزکی» با عشق آغاز می‌شود و آخرین آن «سه شهزاده و قلعه ذات‌الصور» نیز با عشق به پایان می‌رسد و در هر دو هم جنبه‌های آسمانی نهفته است و هم جنبه‌های زمینی. وی از شرح و بیان عشق عاجز و خجل می‌داند:

هر چه گویم عشق را شرح و بیان چون به عشق آیم خجل باشم از آن

(دفتر اول: ۱۱۲)

اکهارت خود تصریح می‌کند که تبتل را بالاتر از عشق و بیش از عشق می‌ستاید، زیرا اولاً والاترین حسن عشق این است که مرا وادار می‌کند که به خدا عشق بورزم در حالی که تبتل خدا را وادار می‌کند که عاشق من باشد. ذات خدا خود در وحدت و خلوص است و این خود ناشی از تبتل است، ثانیاً عشق مرا وامی‌دارد همه چیز را به خاطر عشق الهی تحمل کنم، در حالی که تبتل مرا به جایی رهنمون می‌شود که من پذیرای هیچ چیزی جز خدا نباشم (کاکایی، بحرانی ۱۳۹۰: ۱۷۶).

۲.۲.۲ برتری عشق خدا بر روی زمین، نسبت به دیدار خدا در بهشت

اکهارت در سؤالات پارسی بر این باور است:

عشق خدا بر روی زمین، نسبت به دیدار خدا در بهشت برتری دارد در واقع خرسندی و شادی در عشق ورزیدن به خداوند است نه دیدار او در بهشت، البته از منظر مولانا در همین دنیا خدا را می‌توان با چشم دل دید و این اختلاف نظر به دلیل این است که ظاهراً اکهارت برای خدا تجسد قائل است (Eckhart, 1974:56)

۳.۲.۲ همانستی میان عشق و خدا

در باب همانستی میان عشق و خدا

میان اقوال اکهارت و مولانا تفاوت‌هایی دیده می‌شود. در آثار اکهارت، گاهی مشاهده می‌کنیم که وی پا را فراتر می‌گذارد و به همانستی عشق و وحدت قایل می‌شود، در حالی که مولانا عشق را نه خدا بلکه یکی از اوصاف الهی می‌داند. این اختلاف را در تعبیرهای ایشان به وضوح می‌توان دید (بحرانی ۱۳۸۹: ۲۲۶).

توبه کرم و عشق همچون ازدها توبه وصف خلق و آن وصف خدا
عشق ز اوصاف خدای بی‌نیاز عاشقی بر غیر او باشد مجاز

(دفتر ششم: ۹۷۰)

عشق ربانی است خورشید کمال امر نور اوست، خلقان چون ظلال

(همان: ۹۸۳)

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۸۷

۴.۲.۲ برتری عزلت بر عشق از منظر اکهارت

اکهارت می‌گوید:

من عزلت را بالاتر از عشق قرار می‌دهم. بهترین چیز در مورد عشق این است که مرا وادار می‌کند تا عاشق خدا باشم اما مسئله بسیار مهم‌تر این است که من خدا را وادار کنم که به سوی من یعنی پایین بیاید و من به سمت خدا به عالم بالا بروم تا به خدا برسم... این گوشه‌نشینی و عزلت خدا را به سمت من پایین می‌آورد (مصاحب ۱۳۹۱: ۳۴۷).

۵.۲.۲ اهمیت تقابل عقل و عشق در مثنوی

می‌توان گفت موضوع «تقابل عقل و عشق» در مثنوی قابل اهمیت است: «مولانا مخصوصاً در پنج دفتر اول مثنوی، شاعری خردستیز است که عقل [جزوی] را مورد حملات شدید خود قرار می‌دهد» (ضیایی ۱۳۸۹: ۱۳۴). «اما در دفتر ششم مثنوی با نگاهی متفاوت نسبت به پنج دفتر دیگر نظر داشته است» (همان: ۱۳۶). در صورتی که در آموزه‌های اکهارت اگر و اگر چنین مطلبی باشد به صراحت بیان مولانا نخواهد رسید.

۶.۲.۲ خدا «علت وجود» و «وجود» است.

به وضوح و روشنی نادرست است که بگوییم خدا «وجود دارد» چرا که او هیچ علتی ندارد. استفاده درست از زبان، ما را ملزم می‌کند که بگوییم او موجود یا وجود نیست، بلکه علت وجود و وجود است. خدا به درستی یک عقل است و در واقع هوش خالص و محض است. این موقعیت و موضع اکهارت در سؤالات پاریسی است و در تفسیرهای وی درباره کتاب مقدس نیز هست (Eckhart, 1974: 17).

۷.۲.۲ «هستم که هستم»

اکهارت هستی و وجود الهی را از نظر وحدت تعبیر و تفسیر می‌کند. او نام وحی شده «من هستم که هستم» را با تکرار «من»، خالص‌ترین تصدیق و حذف از هر گونه نفی، آن را به تنهایی خداوند می‌بیند، معنی آن همان نفی نفی است. «چشم‌انداز پدر در بهشت که نام خود را به عنوان موجود نشان داد، دید او به عنوان یک است» (همان: ۳۳).

گرچه اکهارت در موارد پرشماری از همانستی الوهیت و نفس سخن گفته است، تمایز میان وجود بسیط خدا و وجود خاص و محدود آفریدگان و قوای نفس یکی از مضامین کلیدی

اندیشه اوست. وی هم‌چنین گاهی برای اشاره به تمایز میان خدا و نفس از تعبیر «بیرون بودن از خدا» کمک می‌گیرد (کاکایی، بحرانی ۱۳۸۸، ۱۵۰-۱۴۹).

۸.۲.۲ نظر مولانا و اکهارت درباره عزلت (خلوت، تبتل، انقطاع، وارستگی)

به نظر می‌رسد هر دو به مفهوم عرفانی «عزلت» توجه زیادی دارند و کلیات از نظر هر دوی ایشان یکی است یعنی هر دو بر این باورند که بریدن از خلائق راهی برای رسیدن به خداست، اما در جزئیات با یکدیگر تفاوت دارند: مولانا عزلت و خلوت را برای خودسازی و تزکیه نفس بسیار لازم می‌داند و در چندین حکایت بر این موضوع صحنه گذاشته، اما به حدیث «لا رهبانیه فی الإسلام» هم توجه دارد و در چندین حکایت به اهمیت «صحبت» پرداخته است. در صورتی که اکهارت عزلت را معادل فقر روح که یکی از ویژگی‌های فنای صفاتی است دانسته، رهایی از خود را وحدت با خدا می‌داند:

منظور اکهارت از عزلت در حقیقت فقر روح است که به آن انسان به سرچشمه اصلی وجودش دوباره راه می‌یابد. فقر یعنی خالی شدن از هرگونه تصاویر و اشکال غریبه در روح و در عین حال راه روحانی بازگشت به توحید (پیچ ۱۳۸۸: ۵۳).

۹.۲.۲ «عزلت» مولانا و «انقطاع» اکهارت

از دیگر نکات مهم این است که مولانا «عزلت» را بیش‌تر به‌کاربرده و اکهارت «انقطاع» را. عزلت‌گزینی یکی از اصطلاحات عرفانی بسیار رایج در اسلام است و مولانا آن را به عنوان یک اصل مهم تلقی می‌نماید اما در عرفان آلمانی نزد بهترین پیروان این عرفان و حتی در دیرها به معنای گوشه‌گرفتن از دنیا و فرار از آن نبوده است. بنابراین آن‌چه که از نظر اکهارت مهم می‌نماید، رهایی درونی و آزادی از تعلقات دنیوی است. اکهارت انقطاع را

عالی‌ترین فضیلت می‌داند و انقطاع از مخلوقات را گاهی معادل انزواطلبی یا عزلت‌گزینی در نظر نمی‌گیرد و آن را به معنای ترک پیوند قلبی با همه چیز دانسته و بر این باور است وقتی خود را ترک گفتیم، همه چیز را ترک گفته‌ایم (توران ۱۳۸۹: ۱۰).

۳. نتیجه‌گیری

باتوجه به مطالعات انجام شده درباره مفهوم عشق می‌توان گفت کارکردهایی که مولوی برای عشق برشمرده به مراتب بیش‌تر از آن‌هایی است که اکهارت برآورد کرده است. محوریت

مثنوی، عشق است. مولانا در مثنوی بیش‌تر از معشوق سخن می‌گوید و از عشق به مثابه نیروی پرشور بحث می‌کند و گاهی در تفکر مولانا عشق به مثابه خداست. اولین داستان آن «حکایت عاشق شدن پادشاهی بر کنیزکی» با عشق آغاز می‌شود و آخرین آن «سه شهزاده و قلعه ذات‌الصور» نیز با عشق به پایان می‌رسد و در هر دو هم جنبه‌های آسمانی نهفته است و هم جنبه‌های زمینی. وی خود را از شرح و بیان عشق عاجز و خجل می‌داند. اکهارت نیز همانند سایر عارفان، عشق را بسیار مهم می‌داند ولی مقام وارستگی (عزلت، انقطاع، تبتل) را بیش‌تر از عشق می‌ستاید.

به نظر می‌رسد هر دو به مفهوم عرفانی «عزلت» توجه زیادی دارند و کلیات از نظر هر دوی ایشان یکی است یعنی هر دو بر این باورند که بریدن از خلائق راهی برای رسیدن به خداست اما در جزئیات با یکدیگر تفاوت دارند. مولانا عزلت و خلوت را برای خودسازی و تزکیه نفس بسیار لازم می‌داند و در چندین حکایت بر این موضوع صحنه گذاشته است اما به حدیث «لا رهبانیه فی الاسلام» هم توجه دارد و در چندین حکایت به اهمیت «صحبت» پرداخته است. در صورتی که اکهارت عزلت را معادل فقر روح که یکی از ویژگی‌های فنای صفاتی است دانسته، رهایی از خود را وحدت با خدا می‌داند.

با توجه به تعدد اشتراک معنایی و ارتباط سه مفهوم وحدت وجود، عشق و عزلت می‌توان چنین نتیجه گرفت: راه رسیدن به وحدت وجود که یک مفهوم کلی در عرفان است، عشق به خداست که این عشق از راه‌های گوناگونی کسب می‌شود که یکی از مهم‌ترین آن‌ها عزلت است. پر واضح است عارف برای رسیدن به خدا باید به این سه مفهوم و مفاهیمی که بار معنایی مشابه دارند توجه ویژه داشته تا بتواند مراتب تعالی را سپری نماید.

پی‌نوشت

۱. مستخرج از رساله دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

کتاب‌نامه

- احمدتوبی، مظاهر (۱۳۹۶)، «انقطاع: طریق بازگشت نفس به اتحاد دوباره با ذات الهی از نظر مایستر اکهارت»، *ادیان و عرفان*، سال پنجاهم، شماره دوم، صص ۱۷۹-۲۰۰

۱۹۰ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

- اکهارت، مایستر (۱۳۸۸)، «آموزه‌های مایستر اکهارت درباره آغاز و انجام انسان»، ترجمه رونالد پیچ، *جاویدان* خرد، دوره ۶، شماره ۳، صص ۵۳-۸۳
- بحرانی، اشکان؛ کاکایی، قاسم (۱۳۸۹)، «آینه‌های نیستی؛ الهیات سلبی در آثار مولانا و مایستر اکهارت، تهران، علم.
- زمانی، کریم (۱۳۸۳)، *میناگر عشق؛ شرح موضوعی مثنوی معنوی، مولانا جلال‌الدین محمد بلخی*، چاپ دوم، تهران، نشرنی.
- توران، امداد (۱۳۸۹)، «انقطاع تا فنا در اندیشه اکهارت»، *هفت آسمان*، دوره دوازدهم، شماره چهل‌وششم، صص ۷-۳۴
- خدادادی، محمد؛ کهدویی، محمدکاظم (۱۳۹۱)، «تجلی نظریه وحدت وجود در اشعار عمان سامانی با نگاهی به آرای شمس تبریزی و مولوی»، *مطالعات عرفانی*، شماره ۱۶، صص ۱۰۷-۱۳۸
- رادفر، ابوالقاسم؛ پاک‌نهاد، محمد (۱۳۹۲)، «وحدت ساختاری واژگانی جمله‌های همسانی یکی از الگوهای نحوی موسیقی آفرین در مثنوی»، *کهن‌نامه ادب پارسی*، شماره ۲، صص ۴۷-۶۷
- زند، حاتم (۱۳۹۲)، «بررسی عناصر داستانی در حکایات جانور محور مثنوی مولوی» *کهن‌نامه ادب پارسی*، شماره اول، صص ۲۹-۵۲
- علمی، قربان- باباییگلو، فاطمه (۱۳۹۴)، «وارستگی از دیدگاه مولوی و اکهارت»، *عرفان اسلامی*، سال دوازدهم، شماره چهل‌وششم، صص ۷۸-۱۰۰
- صادقی، معصومه (۱۳۹۷)، «وحدت و کثرت ادیان با رویکرد عرفانی در مثنوی مولوی»، *عرفان اسلامی*، سال چهاردهم، شماره پنجاه‌وششم، صص ۳۲۶-۳۴۱
- ضیایی، انور (۱۳۸۹)، «تقابل عقل و عشق در مثنوی مولانا و حدیقه سنایی»، *اندیشه ادبی*، دوره دوم، شماره چهارم، صص ۱۴۰-۱۱۹
- کاکایی، قاسم (۱۳۸۰)، «وحدت وجود: تجربه، تعبیر، تمثیل»، *اندیشه دینی*، دوره دوم، شماره چهارم، صص ۷۹-۱۱۲
- کاکایی، قاسم (۱۳۸۶)، «نیستی و کارکرد آن در مباحث الهیات در نگاه مولانا و مایستر اکهارت»، *نامه حکمت*، سال پنجم، شماره دوم، صص ۳۹-۶۶
- کاکایی، قاسم؛ بحرانی، اشکان (۱۳۸۸/الف)، «بررسی و نقد دیالکتیک تعالی و حلول از دیدگاه مولانا و مایستر اکهارت»، *فلسفه دین*، صص ۵-۲۸
- کاکایی، قاسم؛ بحرانی، اشکان (۱۳۸۸/ب)، «همانستی نفس و الوهیت از دیدگاه مولانا و اکهارت»، *قبسات*، دوره چهاردهم، شماره پنجاه‌وچهارم، صص ۱۵۸-۱۲۹
- کاکایی، قاسم - بحرانی، اشکان (۱۳۹۰)، «فناي صفاتی از دیدگاه مولانا و مایستر اکهارت»، *جستارهایی در فلسفه و کلام*، صص ۱۷۶-۱۴۷

بررسی تطبیقی مفهوم عشق، عزلت و وحدت وجود ... (مریم افشارطهرانی و دیگران) ۱۹۱

کاکایی، قاسم (۱۳۹۱)، *وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستراکهارت*، چ پنجم، تهران: هرمس.
کیایی، فاطمه (۱۳۹۴)، «بی‌اعتنایی به احکام و شعایر عبادی: اتهامی علیه مایستراکهارت»، *پژوهش‌های ادیبانی*،
سال سوم، شماره پنجم، صص ۴۹-۷۷

مصاحب، غلامحسین (۱۳۹۱)، *دایره‌المعارف فارسی مصاحب (۳جلدی)*، ج اول، چاپ هفدهم، تهران:
امیرکبیر.

مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۸۹)، *کلیات شمس*، تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چ پنجم، تهران: امیرکبیر.

مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۷۶)، *مثنوی معنوی*، تصحیح رینولدالین نیکلسون، تهران: ققنوس.

نظری، ماه (۱۳۹۵)، «بیان وحدت شگردهای تمثیلی در مثنوی معنوی»، *تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و*
ادب فارسی، شماره پیاپی: سی‌ام، صص ۱۶۸-۱۵۱

Meister Eckhart (1974) „ *parisian Questions and prologues* Trans, and intro. Armand A. Maurer
(Toronto: pontifical Institute of mediaeval Studies.

Meister Eckhart (1994), *Selected Writings*, Selected and Translated by Oliver Davies, England, the
Penguin Grou « Meister Eckharts Lehre vom Ursprung und Ziel des Menschen»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی